

Een krachtig Europa in de Wereld.

Sjoerd Sjoerdsma

D66

Inleiding

Het lijkt soms alsof heel Nederland naar de Amerikaanse verkiezingen kijkt en zijn adem inhoudt: zitten we nog vier jaar vast aan president Trump of wordt het diens uitdager Biden? Wie het nieuws volgt en de analyses leest, kan het idee krijgen dat het voor Nederland en Europa een wereld van verschil zal uitmaken of Trump wint of Biden. Toegegeven, Trump heeft de gedeelde belangen en waarden de afgelopen vier jaar zodanig beschadigd dat nog vier jaar presidentschap misschien wel onherstelbare schade aan de trans-Atlantische band zou opleveren. Om maar niet te spreken van het vaak polariserende en opruiende optreden van de president. In die zin zou een presidentschap van Biden een verademing zijn. Biden kent het belang van bondgenoten, staat voor gedeelde waarden en zal zeker een andere toon aanslaan. Maar de veelgehoorde verwachting dat Biden ons terug brengt naar het vertrouwde Amerika van voor Trump en dat alles weer zoals vanouds zal worden, is misplaatst.

Ten eerste leeft het America First-sentiment veel breder in Amerika dan velen denken. De overtuiging dat het land zich meer bezig zou moeten houden met zichzelf dan met de rest van de wereld is niet voorbehouden aan Trump of zijn stemmers. De tijd dat Amerika onvoorwaardelijk opkomt voor Europa, of als 'politieman van de wereld' optreedt in conflicten in het Midden-Oosten, Afrika of Azië is voorbij. Ook onder Biden zal Amerika niet willen (of zelfs kunnen) terugkomen tot de positie van absoluut wereldleider. Daar is de Amerikaanse publieke opinie te veel voor opgeschoven, zijn de kiezers te oorlogsmoe geworden, is het effect van de Corona pandemie te groot en zijn de economische uitdagingen binnenslands te groot.

Ten tweede zal het buitenlandbeleid van Biden op sommige cruciale onderdelen niet (veel) verschillen van dat van Trump. Op veiligheidsgebied zal ook Biden in NAVO verband hard hameren op grotere defensie-uitgaven van Europese landen en duidelijk maken dat de Amerikaanse veiligheidsparaplu niet vanzelfsprekend is. Als het gaat om energiepolitiek zal ook Biden tegen de Russische pijpleiding Nordstream 2 zijn. En op het wereldtoneel zal ook Biden de meeste aandacht aan (de opkomst van) China besteden en veel minder aan het Europese continent.

Ten derde is de wereld de afgelopen jaren in hoog tempo veranderd. China is van een ontwikkelingsland uitgegroeid tot een speler van wereldformaat. Op vele vlakken is China hard op weg ons in te halen of zelfs al voorbijgestreefd. Op het gebied van moderne technologie en cyber-ontwikkelingen loopt China voor, op economisch vlak zal het ergens de komende jaren de plek als eerste wereldmacht overnemen, en ook op militair vlak is het bezig met een grote inhaalslag. Langzamerhand eist het land met deze groei ook een stevigere positie op het wereldtoneel op. Tel daarbij de rol van Rusland op en het is duidelijk dat de machtsverhoudingen in de wereld volop in beweging zijn.

Dat heeft serieuze consequenties voor Nederland en de EU. Veel politici negeerden vier jaar geleden de wake-up call van de verkiezing van Trump en drukten op de snooze knop, in de hoop dat Trump hooguit een hinderlijke onderbreking van een goede trans-Atlantische samenwerking zou zijn. Deze politici dachten dat het allemaal zo'n vaart niet zou lopen, en wilden Trump een kans geven. Vier jaar later heeft vrijwel iedereen wel door dat als Trump wordt herkozen dit voor ons ongunstig is, en dat het ons voor harde keuzes stelt: voor ons buitenlandbeleid, onze veiligheid, onze economie en ons klimaat. Maar het grootste risico is dat diezelfde politici opgelucht adem zullen halen na een eventuele verkiezing van Biden, en daarom harde keuzes uitstellen in de verkeerde veronderstelling dat het business as usual wordt onder Biden. Doen we dat, dan slaapwandelen we naar irrelevantie en machteloosheid en maken we van Nederland en het Europese continent een speelveld waar andere grootmachten hun invloed op kunnen botvieren.

Willen we dat voorkomen, en ervoor zorgen dat Europa en daarmee Nederland een speler wordt op het wereldtoneel in plaats van het speelveld, dan rest ons maar één keuze. De bittere conclusie is dat Europa, ongeacht de uitslag van de Amerikaanse verkiezingen, voor zichzelf op zal moeten komen. In deze multipolaire wereldorde, waar niemand echt de baas is maar waar meerdere machtsblokken strijden om invloed, zal de EU op haar eigen benen moeten staan.

Gezamenlijk geven we als EU-landen wereldwijd het meeste uit aan defensie na de VS, hebben we de grootste diplomatieke dienst, beschikken we over de grootste interne markt ter wereld en geven we het meest uit aan ontwikkelingssamenwerking. Het is enkel de politieke wil en daadkracht die ontbreekt om al deze middelen ook in te zetten voor een krachtig buitenlandbeleid. Laten we niet nog een keer op snooze drukken, maar ervoor zorgen dat Europa eindelijk écht ontwaakt en de rol pakt die haar toekomt op het wereldtoneel.

De problemen voor Europa.

Onze positie en onze belangen staan door de verschuivende machtsbalans op het wereldtoneel en afbrokkelende multilaterale instituties steeds verder onder spanning. Onze veiligheid en onze plek op de wereld kunnen we niet als Nederland zelf behartigen, daar zijn we simpelweg te klein voor. We hebben niet het leger om de eigen grenzen te verdedigen. Maar ook op breder op het wereldtoneel, kunnen we bijvoorbeeld pas effectief optreden tegen mensenrechtenschendingen, als we spreken vanuit de EU. De stem van één land is vaak te klein, en de angst voor represailles te groot. Dit kan enkel als we gebruik maken van de hefboom van Europese macht, die vanwege haar krachtige interne markt en economisch gewicht een stempel kan drukken op de wereld. Maar op andere terreinen dan handel, lukt dit vaak te weinig. De EU spreekt de taal van geopolitiek niet. Het is belangrijk om te onderstrepen dat dit niet aan 'de EU' of 'Brussel' ligt, maar juist komt doordat de lidstaten, zoals Nederland, de EU nooit de middelen gegeven hebben om die economische macht ook om te zetten in geopolitieke daadkracht. Dit is ook te verklaren. De EU kon zich als naoorlogs vredesproject, juist door bescherming van de VS, volledig storten op de interne markt en bijbehorende afspraken, instituties en standaarden. De EU heeft zelden alleen voor harde geopolitieke vraagstukken gestaan, en is daar dus ook niet op ingericht.

Daarnaast is het om eigenstandig op te kunnen treden noodzakelijk dat Europa economisch stabiel blijft en een kracht van wereldformaat. Ook hier staat Europa onder druk van de technologische machtsrijd die gaande is tussen de VS en China. Door vijandige overnames en investeringen in kritieke infrastructuur heeft Europa al bepaalde technologie en macht uit handen gegeven. Daar moet met grote spoed een krachtig Europees antwoord tegenover komen te staan. We moeten onze markt beschermen, en een toekomstgerichte economische agenda voor Europa maken om ervoor te zorgen dat we de technologiestrijd niet hopeloos verliezen.

Maar de reden dat Europa te weinig een rol van betekenis op het wereldtoneel kan spelen zijn niet enkel politiek of economisch van aard, maar uiten zich ook in een ernstig gebrek aan militaire capaciteiten en organisatie. Buitenlandbeleid kan pas stevig en geloofwaardig zijn, als het geruggesteund wordt door een robuust militair apparaat. En ook daar wringt de schoen. Want de EU was al niet in staat zichzelf te verdedigen, maar recentelijk heeft de Brexit een nog groter gat geslagen in onze defensie-capaciteiten. Met de Brexit heeft één van Europa's kernmachten, het land met grootste militaire kracht én met een permanente zetel in de VN-veiligheidsraad de EU verlaten. Het is daarom noodzakelijk om de Britten bij de Europese veiligheidsagenda en architectuur te blijven te betrekken, en tegelijkertijd fors te investeren in Europese defensiesamenwerking en onze middelen te bundelen.

De rol van Nederland.

Nederland is traditioneel zeer trans-Atlantisch georiënteerd als het om geopolitiek en veiligheidsvraagstukken gaat. Door deze focus op de NAVO en in het bijzonder de Verenigde Staten, is het op Europees niveau denken in Nederland weinig ontwikkeld en besproken. Zoals ook de Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV) beschrijft, is Nederland de afgelopen decennia en zeker de afgelopen jaren veel te terughoudend geweest om het belang van een krachtig Europa op het wereldtoneel te erkennen en stappen hierin te nemen¹. Hoewel ook het huidige kabinet de noodzaak van de EU als sterke geopolitieke actor in woorden onderschrijft², blijft het in de praktijk terughoudend en neemt het te weinig initiatief om die woorden in daden om te zetten. De IOB-evaluatie over de Nederlandse rol in het GVDB vat dit duidelijk samen: *“De kaders van het huidige Nederlandse beleid zijn: geen Europees militair hoofdkwartier, geen duplicatie met de NAVO en geen Europees leger. Deze uitgangspunten zijn op zich helder, maar hierdoor wordt Nederland op verschillende momenten in een reactieve positie gedrukt. [...] Er lijkt in Nederland een taboe te rusten op het doordenken van scenario's waarin de VS de Europese partners niet steunen”*³.

Dat kunnen we ons niet langer veroorloven. De oogkleppen moeten af. We moeten ons realiseren dat het de hoogste tijd is om de verantwoordelijkheid voor onszélf te nemen. De komende maanden en jaren bieden de noodzaak maar ook de kans om hier op Europees niveau grote stappen in te zetten. Dat vereist dan wel een heroriëntatie van ons buitenland en Europees beleid. In plaats van ons op te stellen als het nieuwe VK, zullen wij - zoals van Mierlo al in '97 bepleitte - samen met Frankrijk en Duitsland een beeldbepalende trekkersrol in de Europese Unie moeten spelen. Minder op de rem staan, meer meesturen.

Daar is ook alle kans toe. De huidige Europese Commissie onder leiding van Ursula Von der Leyen heeft aangegeven van de EU een *'waarlijk geopolitieke'* Unie te maken, en te werken richting een Europese Defensie Unie. Daarbij bieden het huidige Duits voorzitterschap van de Raad en het Franse voorzitterschap in de eerste helft van 2022 de uitgelezen kans om ons aan te sluiten bij hun plannen⁴. Al in hun Meseberg-verklaring van juni 2018, zinspeelden Bondskanselier Merkel en President Macron op besluitvorming op basis van gekwalificeerde meerderheid van stemmen binnen het GBVB. Daar moet nu aansluiting bij gezocht worden door Nederland. Tijdens het Frans voorzitterschap kan gewerkt worden richting een Defensie Unie en een verdere uitwerking van de Europese bijstandsverklaring (de EU-variant van artikel 5 van het NAVO-verdrag) ⁵.

Voorstellen D66 voor een geopolitieke Europese Unie.

D66 wil dat we nu stappen zetten richting Europese strategische autonomie, zoals ook is vastgelegd in de *Global Strategy* van de EU⁶. Waar we naartoe moeten is een strategisch autonome EU dat op eigen benen de vrede en veiligheid binnen de eigen grenzen kan bewaken en indien nodig ook daarbuiten zelfstandig kan optreden voor een veilige wereld. Dat kan alleen als we een echte buitenlandpolitiek krijgen, als we de NAVO meer in balans brengen door binnen Europa onze defensie op orde krijgen, als we de klimaatcrisis het hoofd weten te bieden, meer onafhankelijk worden voor onze energie, technologisch niet verder op achterstand raken maar investeren, en ons economisch staande weten te houden tussen de grootmachten.

De Unie kan zich politiek pas laten gelden op het wereldtoneel, als het de economie geopolitiek in durft te zetten en haar beleid geruggesteund wordt door een robuust militair apparaat. Europa is daarin nu nog te klein, en daarom zullen er tegelijkertijd stappen genomen moeten worden richting verdere Europese integratie en gezamenlijke investering op defensiegebied, en uiteindelijk toegewerkt moeten worden naar een Europese Krijgsmacht. Op economisch vlak moeten we ook maatregelen moeten nemen: de kritieke infrastructuur beschermen, energie-onafhankelijk worden Rusland en het Midden-Oosten via één Europese energiemarkt en investeringen in groene energie, fors investeren in moderne technologieën, digitale spionage hard bestraffen en sanctioneren, en onze handel geopolitiek inzetten.

1. Schaf veto's in het EU-buitenlandbeleid af

Door de veto's in het EU-buitenlandbeleid is besluitvorming onnodig traag en vaak weinigzeggend. In sommige gevallen is het zelfs vatbaar voor Trojaanse paarden politiek via kleinere lidstaten binnen de Unie. Door het '17+1' programma van China, waarmee het met name Midden- & Oost-Europese landen aantrekkelijke investeringen biedt, zijn landen als Hongarije, Slovenië en Griekenland steeds terughoudender om China aan te spreken op mensenrechtenschendingen. Als één land een verklaring

weet tegen te houden of af te zwakken, is het hele EU-mensenrechtenbeleid daarmee gegijzeld. Ook bij het instellen van nieuwe sancties tegen Venezuela, Myanmar en Belarus zorgde het unanimitieitsprincipe voor veel vertraging⁷. Dit ondermijnt de kracht van de EU. Wanneer één lidstaat nu een EU-verklaring of het instellen van sancties tegenhoudt, ondermijnt dit land daarmee het gehele EU-buitenlandbeleid.

De Commissie Juncker deed al in 2018 voorstellen om de besluitvorming te veranderen⁸. Ook de huidige Commissievoorzitter legt hier de focus op, zowel in naar *Political Guidelines* als in haar mission letter aan Hoge Vertegenwoordiger Borrell. En ook het Europees Parlement heeft hier in resoluties veelvuldig toe opgeroepen⁹. Helaas is er tot op heden weinig beweging in de Raad. Met de 'geopolitieke' Commissie Von der Leyen en onder het huidige Duitse voorzitterschap is er juist een uitgelezen kans om hier samen met Berlijn vaart achter te zetten. Nederland moet nu de collega's oproepen om dit dossier vlot te trekken en overstappen op besluitvorming per gekwalificeerde meerderheid in het Gemeenschappelijk Buitenland- en Veiligheidsbeleid van de EU.

2. Mensenrechten met tanden - Europese 'Magnitsky'-wet

De EU moet wereldwijd reisbeperkingen en financiële sancties opleggen aan individuen die ernstige mensenrechtenschendingen hebben begaan. Zo raakt het hen waar het pijn doet: in de portemonnee en in de luxe reizen naar Europa. Alleen met een dergelijk Magnitsky-sanctieregime wordt ons Europees mensenrechtenbeleid geloofwaardig en krijgt het tanden. Gelukkig is dankzij herhaaldelijke oproepen vanuit D66 hier beweging op gekomen. Commissie president Von der Leyen heeft tijdens haar State of the Union de komst van deze wet aangekondigd. De daadwerkelijke introductie van deze wet laat echter veel te lang op zich wachten. Nederland moet nu, tijdens het Duits voorzitterschap, de Commissie oproepen op zeer korte termijn met een voorstel te komen dat aangenomen kan worden door alle EU-lidstaten. Tevens moet alvast werk gemaakt worden van het voorbereiden van lijsten van personen waarop de Magnitsky-wet van toepassing moet zijn.

3. Richt een Europese Veiligheidsraad op

De internationale crisesrespons is op Europees niveau niet goed belegd. Het is vaak te traag, te onduidelijk, en wegens onderlinge tegenstrijdigheden vaak inefficiënt. Zoals de AIV adviseert, moet Nederland zich daarom aansluiten bij voorstellen voor een Europese Veiligheidsraad. Van een dergelijke Raad gaat niet alleen een politiek signaal van eenheid uit, het maakt ook van defensiesamenwerking een prioriteit. Daarbij biedt het een uitgelezen kans om het VK bij Europese veiligheidsvraagstukken te betrekken. Een Europese Veiligheidsraad zou dus onder roulerend voorzitterschap van de E3 (Verenigd Koninkrijk, Duitsland, Frankrijk) als vaste leden kunnen functioneren. Deze veiligheidsraad kan optreden als een informeel orgaan zonder formele geïnstitutionaliseerde besluitvormingsrol. Het moet vooral ingericht voor snelle besluitvorming op hoogste niveau bij crises die de EU direct raken. Daarnaast zou de EEAS als secretariaat en voorportaal moeten gelden voor een Europese Veiligheidsraad.

4. Verstevig de rol van de Hoge Vertegenwoordiger

Geruggesteund door een snellere en meer eenduidige manier van besluitvorming, zou de rol van de Hoge Vertegenwoordiger voor Buitenlandse Zaken (HV) verder verstevigd moeten worden. Hij of zij moet het eerste en meest belangrijke aanspreekpunt worden voor partners van buiten de EU. Daartoe moet de positie verstevigd worden door een uitgebreider mandaat, waardoor de HV meer in staat wordt gesteld om snel namens de lidstaten te kunnen spreken. In combinatie met het afschaffen van de veto's, zal de HV deze rol ook sterker kunnen vertolken.

5. Verstevig de rol van de Hoge Vertegenwoordiger

Met het vertrek van het Verenigd Koninkrijk, heeft enkel Frankrijk als EU-lidstaat nog een zetel in de VN Veiligheidsraad. Dit betekent dat er maar één EU-land permanente zitting heeft aan het meest gezaghebbende en belangrijke besluitvormingsorgaan inzake veiligheid in de wereld. Deze zetel zou zwaarder wegen als het de stem van 520 miljoen Europeanen vertegenwoordigt, dan de Franse stem van 67 miljoen mensen. Tevens zouden we door deze zetel te Europeaniseren het voorbeeld van eenstemmigheid laten zien in de Veiligheidsraad. Dit zou bij kunnen dragen aan het komen tot een eensgezinde positie in een orgaan dat nu te vaak geblokkeerd is door

veto's. We kunnen ervoor zorgen dat die zetel effectief een Europese zetel is, door de Franse inbreng in de VN-Veilighedsraad Europees af te stemmen (bij meerderheid). Nederland kan hierin een rol spelen door samen met gelijkgestemde lidstaten het gesprek hierover te starten met de Fransen. Het Duitse en aanstaande Franse voorzitterschap bieden hier momentum toe.

6. Werk toe naar een Europese krijgsmacht

Effectief buitenlandbeleid kan alleen gevoerd worden als deze geruggesteund wordt door een robuust militair apparaat. Daarnaast is het bittere noodzaak dat Europa in staat is om zichzelf te kunnen verdedigen. Daarom pleit D66 er al jaren voor om toe te werken naar een Europese Krijgsmacht (zie ook de initiatiefnota Europese Krijgsmacht van D66-kamerlid Belhaj)¹⁰. Juist door onze krachten te bundelen, slim in te kopen en te werken aan taakspecialisatie, zouden we een veel effectievere vorm van militaire samenwerking kunnen organiseren en Europa de middelen geven die het zo nodig heeft. Een Europese krijgsmacht is nog ver weg, maar zeker op korte termijn kunnen er belangrijke stappen genomen worden waarbij we ons moeten richten op capaciteitsbouw. Nederland moet zich nog tijdens het Duitse voorzitterschap aansluiten bij de plannen voor een Europese Defensie Unie. Hiertoe moet allereerst een duidelijk strategisch kompas worden opgesteld dat een richting geeft aan de strategische prioriteiten waar de EU zich op moet richten. De dreigingen en hoe de EU zich daartegen moet wapenen moeten duidelijk in kaart worden gebracht

7. Maak het antiterreur beleid daadkrachtiger

Nu kunnen personen en organisaties enkel op de EU terreurlijst worden geplaatst bij unanimititeit. Dat maakt de EU soms vleugellam terwijl het zeer belangrijk is om de tegoeden van terreurorganisaties en terroristen te bevriezen, zoals gebeurde met Ahrar al Sham. Als we naar besluitvorming bij gekwalificeerde meerderheid toe kunnen werken geven we de EU snel meer slagkracht.

8. Economie

We moeten onze kritieke infrastructuur beschermen voor buitenlandse overnames door investeringen daarin op Europees niveau te gaan screenen. De recent geïntroduceerde verordening 2019/45 is een stap in de goede richting. Maar waar het in de huidige regelgeving grotendeels vrijblijvend blijft, moeten we een meldplicht instellen voor lidstaten wanneer buitenlandse bedrijven of mogendheden willen investeren in de kritieke infrastructuur. In eerste instantie kan de Commissie hierop adviseren. Mocht het haalbaar zijn, dan kan de Commissie er zelfs toe bevoegd worden om bindende besluiten hierover te maken. Ook onze bedrijfsgeheimen moeten beter beschermd. Digitale economische spionage en diefstal is schering en inslag, en kost de Europese economie naar schatting jaarlijks 55 miljard euro en brengt bijna 300.000 banen in gevaar¹¹. Economische cyberspionage en diefstal loont veel, en brengt onze economie en bedrijven geweldige schade toe. Het is daarom noodzaak dat de EU hier veel strenger tegen optreedt, en bij overtreding direct sancties oplegt tegen bedrijven, individuen en overheden die zich hieraan schuldig maken.

9. Maak één Europese energiemarkt

We moeten toewerken naar één Europese energiemarkt en inzetten op hernieuwbare energie, om onze energie-afhankelijkheid van buiten de EU af te bouwen. We zijn te afhankelijk van Russisch gas en van olie uit de Golf, waardoor wij te vatbaar zijn voor druk vanuit die landen. Daarom moeten we Nord Stream II volledig onder EU-regelgeving brengen, zodat we niet uit elkaar gespeeld kunnen worden door Russisch gas. En door versneld in te zetten op groene en hernieuwbare energie, worden we sneller onafhankelijk van fossiele brandstoffen van buiten.

10. Durf handel ook politiek in te zetten

De Europese Unie heeft de grootste interne markt ter wereld, en is daarmee een zeer aantrekkelijke handelspartner. Doordat de Commissie namens alle lidstaten onderhandelt, heeft het een stevige positie om eisen te stellen over toegang tot deze markt. Onze economie en onze markt, zijn onze macht. De EU moet daarom ook durven deze handel geopolitiek in te zetten. Om af te dwingen dat derde landen zich houden aan het klimaatakkoord van Parijs. Om standaarden af te dwingen waardoor we economieën elders duurzamer, groener, en beter voor mens en dier

maken. Om bondgenootschappen met belangrijke partners zoals via het CETA-verdrag Canada te versterken. In tegenstelling tot wat sommige partijen bepleiten, moeten we dit instrument juist meer inzetten om de wereldstandaard te verhogen en bondgenootschappen te verstevigen.

11. Gebruik de aantrekkingskracht van de EU

Waar je ook ter wereld komt, je zult merken dat de Europese Unie een geweldige aantrekkingskracht heeft. Of het nou gaat om een verliefd koppel uit Peru dat Parijs wil bezoeken, een student uit Vladivostok die in Rome wil studeren, een IT-specialist uit Mumbai die in de Berlijn wil werken, een muzikant uit Afrika die in Praag wil optreden, of een atoomfysicus uit Melbourne die aan de TU-delft wil doceren: Europa is voor veel mensen een droombestemming. Die aantrekkingskracht is een krachtig middel voor ons buitenlandbeleid, omdat we daarmee onze manier van leven, onze democratie, onze vrijheden kunnen laten zien. Door hen die in minder vrije landen wonen kennis te laten maken met Europa, dragen we op vreedzame en positieve wijze bij aan een meer vrije en eerlijke wereld.

Helaas is het voor heel veel mensen die naar de EU willen reizen echter erg moeilijk. Als je voor een groot bedrijf werkt is het vaak snel geregeld, maar voor studenten, onderzoekers, kunstenaars en journalisten is het verkrijgen van een Schengen-visum vaak een lastige en tijdrovende zaak, die bovendien veel geld kost. We moeten het daarom makkelijker maken voor om een Schengen-visum te bemachtigen. Dit vergt een investering in het visumbeleid, wat uiteindelijk een investering is in veilige wereld. We kunnen voor deze groepen de visumprijzen verlagen, de procedures versimpelen en de beschikbaarheid verhogen. Verder zou er een EU-publieksdiplomatie campagne opgezet moeten worden om juist deze groepen in het buitenland te wijzen op de mogelijkheid om naar Europa te reizen, en hen te faciliteren om hun reis zo makkelijk mogelijk te maken.

Eindnoten

- 1 AIV Advies 122, “Europese Veiligheid: tijd voor nieuwe stappen”, pg. 4
- 2 Antwoord op Kamervragen van het lid Sjoerdsma (D66) 10 februari 2020 , antwoord 3: “Vanwege de geopolitieke machtsverschuivingen is de noodzaak van een eensgezinde EU relevanter dan ooit [...] Een meer coherente en geïntegreerde inzet van alle beschikbare instrumenten is nodig om de EU als een geopolitieke speler neer te kunnen zetten.”
- 3 IOB “Pragmatisme voorbij”, pagina 63-64
- 4 Idem
- 5 Art. 42(7) VEU: “Indien een lidstaat op zijn grondgebied gewapenderhand wordt aangevallen, rust op de overige lidstaten de plicht deze lidstaat met alle middelen waarover zij beschikken hulp en bijstand te verlenen overeenkomstig artikel 51 van het Handvest van de Verenigde Naties. Dit laat het specifieke karakter van het veiligheids- en defensiebeleid van bepaalde lidstaten onverlet.”
- 6 https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf
- 7 Antwoord op Kamervragen van het lid Sjoerdsma (D66) 10 februari 2020 , antwoord 13
- 8 Commissiemededeling COM(2018) 647 (omdat het om besluitvorming in de Raad gaat, is dit een Commissie mededeling en niet een voorstel, omdat de Raad uiteindelijk over de eigen besluitvormingsprocedures besluit)
- 9 EP-Resoluties van 16 februari 2017 (2014/2248(INI)), 13 december 2017 (2017/2121(INI)), 12 december 2018 (2018/2097(INI)), 13 februari 2019 (2018/2094(INI)) en 15 januari 2020 (2019/2136(INI))
- 10 <https://www.tweedekamer.nl/kamerstukken/detail?id=2019Z07536&did=2019D39974>
- 11 <https://ecipe.org/publications/stealing-thunder/>